

ВИХОВАННЯ ОБДАРОВАНОЇ МОЛОДІ В НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Гриценко І. А.

У статті висвітлено особистісну орієнтовану професійну діяльність викладача в професійно-технічному навчальному закладі, спрямовану на розвиток обдарованої молоді. Розглянуто методологічні основи розвивальної освіти обдарованої молоді, створення викладачем ПТНЗ власної (авторської) системи взаємодії з обдарованими учнями, заснованої на формуванні умов для якнайповнішої реалізації ними своїх індивідуальних можливостей.

Ключові слова: обдарована молодь, професійно-технічний навчальний заклад, викладач, професійне оточення, особистісно орієнтовані педагогічні інновації.

В статье освещена личностно ориентированная профессиональная деятельность преподавателя в профессионально-техническом учебном заведении, направленная на развитие одаренной молодежи. Рассмотрены методологические основы развивающего образования одаренной молодежи, создание преподавателем ПТУЗ собственной (авторской) системы взаимодействия с одаренными учащимися, основанной на формировании условий для наиболее полной реализации ими своих индивидуальных возможностей.

Ключевые слова: одаренная молодежь, профессионально-техническое учебное заведение, преподаватель, профессиональное окружение, личностно ориентированные педагогические инновации.

The article highlights personality oriented professional activities of the teacher at vocational training school that are aimed at development of gifted youth. Methodological foundations of developmental instruction of gifted youth, authoring the system of interaction with gifted students by the vocational school teacher on the basis of forming conditions for maximal realization of students' individual abilities are investigated.

Key words: gifted youth, vocational training school, teacher, professional environment, personality oriented pedagogical innovations.

Модернізація системи освіти є в даний час пріоритетом національної політики України. Мета модернізації освіти полягає в створенні стійкого розвитку системи освіти, забезпеченні її відповідності новій соціальній та економічній ситуації в країні, запитам особистості, суспільства, держави. Базова ланка модернізації освіти – професійно-технічні навчальні заклади, модернізація якої передбачає вирішення низки системних завдань. Першочерговим з них є завдання досягнення нової, сучасної якості освіти. Нова якість освіти – це її відповідність сучасним життєвим потребам розвитку країни, запитам роботодавців, новому рівню виробничої діяльності. Сучасна парадигма освіти передбачає її орієнтацію на розвиток особистості учня, його пізнавальних і творчих здібностей. Орієнтація на особистість – загальна риса освітніх проектів нашого часу. Головною педагогічною метою такої освіти є створення умов, які сприяють тому, щоб при засвоєнні будь-якого компонента змісту освіти розвивалася сфера особистісних функцій вихованців. Цьому підпорядковані різні сучасні концепції особистісно орієнтованої освіти (Н. А. Алексєєв, Е. В. Бондаревська, В. В. Давидов, В. С. Ільїн, Л. І. Новікова, В. В. Серіков, І. С. Якиманська та ін.). Особистісна парадигма, в свою чергу, "відкрила" цілий комплекс психолого-педагогічних проблем, що вимагають глибокого вивчення. До них відноситься глобальна проблема нового століття – обдарована молодь [1–3].

За останніми даними, не менше 10 % учнів професійно-технічних навчальних закладів може бути віднесена до обдарованої молоді, але всього лише 2–3 % реалізують себе згодом як обдаровані. Численні дослідження обдарованої молоді показали, що в цілому обдарована молодь, маючи переваги майже за всіма параметрами розвитку (соціальним і особистісним), відчують безліч проблем і труднощів, що виникають у них через відсутність оптимальних умов для їх розвитку: не враховуються індивідуальні здібності учня, виникають труднощі в соціальній

адаптації, соціальні та особистісні проблеми. Професійно-технічна освіта поки що орієнтована на середній рівень і мало пристосована до навчання учнів, що відрізняються від середнього рівня в бік великих здібностей.

Судячи з наявності розроблених спеціальних програм, підручників і технологій навчання, в Україні "привілеями" серед учнів користуються учні з нормальними, звичайними інтелектуальними здібностями і учні з відставанням у розвитку. Разом з тим значущість проблеми педагогічної підтримки обдарованої молоді очевидна – чим раніше починається розвиток здібностей, тим більше шансів на досягнення найвищих результатів такого розвитку [4; 5]. Розкриття здібностей і талантів учня має важливе значення не лише для нього самого, а й для суспільства в цілому, оскільки зрушення у розвитку нових технологій зумовили різке зростання потреби суспільства в людях, що володіють нестандартним мисленням, вносять новий зміст у виробниче і соціальне життя, вміють ставити і вирішувати нові завдання, пов'язані з майбутнім.

У програмі "Обдаровані діти" Національного фонду соціального захисту матерів і дітей "Україна – дітям" наголошується на визначальності ролі обдарованої особистості у забезпеченні суспільного прогресу. Аналіз цього документа переконливо доводить, що "інтелектуальні здібності підростаючого покоління потребують всебічного розвитку і повноцінної реалізації, адже талановита молодь – головний ресурс процвітання нації в умовах панування високотехнологічної та інтелектуальної моделі світової економіки. Тому підтримка обдарованих дітей держави і суспільства є найкращою інвестицією у майбутнє нації".

Існує низка зарубіжних та вітчизняних концептуальних моделей навчання та розвитку обдарованої молоді (А. В. Брушинський, Боно де Е., К. Ключе, Н. С. Лейтес, А. М. Матюшкін, Р. Мілгрем, Д. Рензуллі, Р. Стернберг, Б. М. Теплов, Д. В. Ушаков, В. Д. Шадріков та ін.). Створюються і апробуються спеціальні методики навчання обдарованої молоді. Дослідження проблеми обдарованої молоді – одне з проявів державної підтримки їх. Наступним кроком стає створення спеціальних технологій та установ, у яких реалізується цілісний процес навчання і виховання таких учнів за допомогою спеціальної педагогічної діяльності. Найважливіші завдання їх виховання, на думку дослідників, – формування громадянської відповідальності та правової самосвідомості, української ідентичності, духовності і культури, ініціативності, самостійності, толерантності. У нашому дослідженні проблеми виховання обдарованої молоді ґрунтувалися на етнокультурному підході. Акцент робився на вищі духовні цінності особистості як представника етносу в полікультурному суспільстві: мова, історія, традиції, релігія, природа, особистості – символи (історична еліта) [6]. Водночас етнокультурним аспектам розвитку обдарованої молоді як майбутньої національно-інтелектуальної еліти етносу присвячені роботи Г. М. Борлікова, Г. Н. Волкова, О. Д. Мукаєвої, А. Б. Панькіна, А. І. Полякової, В. К. Шаповалова.

Орієнтація на особистість обдарованого учня розширила традиційні функції освітнього закладу, зажадала внесення особистісно розвивальних компонентів у зміст освіти, в систему виховання. Виникла потреба наукового обґрунтування нетрадиційних підходів до побудови діяльності конкретного навчального закладу: обдарованості і рівня готовності методичних структур освіти до інноваційного розвитку; стану психолого-педагогічних досліджень з проблеми педагогічного супроводу розвитку обдарованої молоді та запитів практики, вже сьогодні стоїть перед необхідністю створювати умови для навчання учнів, що володіють нестандартним мисленням і високим особистісно-творчим потенціалом; діючої державної системи методичної служби, спрямованої на загальні завдання підвищення професійної компетенції вчителів, і специфічних проблем професійно-особистісного росту педагогів у системі професійно-технічного навчального закладу, орієнтованого на розвиток обдарованої молоді [7].

Підтримка здатної і талановитої молоді, підвищення творчої активності учнів – всі ці заходи сприяють створенню необхідних умов для отримання доступної та якісної освіти. Виявлення обдарованої і талановитої молоді здійснюється через: аналіз особливих успіхів і досягнень учнів ("портфоліо"); творення банку даних з талановитих та обдарованих учнів в ПТНЗ; проведення моніторингу якості освіти; здійснення діагностичних проб потенційних можливостей учнів з використанням ресурсів психолого-медико-педагогічної комісії і педагогів-психологів.

Найбільш поширеними формами роботи з обдарованими учнями є: організація семінарів для вихователів та педагогів з питань організації науково-дослідної роботи з учнями; індивідуальні консультації для учнів; проведення елективних курсів; проведення інтелектуальних марафонів в ПТНЗ; проведення в рамках системи додаткової освіти учнів заходів для виявлення обдарованої молоді у різних галузях інтелектуальної та творчої діяльності (конкурси дослідницьких робіт, учнівської творчості, експедиції, виставки, спортивні змагання, змагання з технічних видів спорту, молодіжні соціальні акції); організація наукових товариств учнів у ПТНЗ; розробка та впровадження в освітніх установах програм "Обдаровані діти"; інформаційне забезпечення реалізації заходів підпрограми "Обдаровані діти" (буклети, випуск газет в ПТНЗ, цикл телепередач "Обдарована молодь", присвячених переможцям всеукраїнських та обласних конкурсів); організація проектної та дослідницької діяльності та ін.

Проблеми дослідження обумовлені суперечностями, що виникли в цій галузі, основними з яких є протиріччя між:

- сучасною педагогічною теорією з її орієнтацією на особистість і педагогічною практикою, яка ще не готова реалізувати особистісно розвивальні функції освіти, що пояснюється багатьма причинами, в тому числі спрощеними уявленнями більшості педагогів про механізми "впливу" на особистість учня;

- завданнями поновлення організації, змісту і методичного забезпечення освітнього процесу, орієнтованого на розвиток обдарованості.

Для роботи з обдарованою молоддю необхідні спеціально навчені педагогічні працівники, які відповідають вимогам підвищеної професійної готовності: володіють специфічними технологіями навчання, розвитку, творчої самореалізації обдарованості; володіють навичками самоаналізу, самооцінки і коригування власної професійної діяльності.

Показником безперервного професійного розвитку педагога в такому навчальному закладі є створення ним власної (авторської) системи взаємодії з обдарованими учнями, заснованої на формуванні умов для якнайповнішої реалізації ними своїх індивідуальних можливостей. У цьому разі перед професійно-технічним навчальним закладом постає завдання безперервного розвитку спеціальної готовності педагогів до роботи з учнями, які проявляють загальну і спеціальну обдарованість, тому що цьому аспекту не приділяється необхідна увага в процесі професійної підготовки викладача.

Як показали дослідження, проблема обдарованості являє собою комплексну проблему, в якій перетинаються інтереси різних наукових дисциплін. Основними з них з'явилися проблеми виявлення, навчання і розвитку обдарованих учнів. Розвиток обдарованої молоді вимагає створення особливого освітнього середовища, що представляє собою систему впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному просторово-предметному оточенні. Освітнє середовище для розвитку обдарованості ми розглядали як сукупність усіх можливостей навчання, виховання і розвитку обдарованої особистості. За своєю структурою освітнє середовище становить діалектичну єдність просторово-предметних і соціальних компонентів, тісно пов'язаних між собою і взаємообумовлених. Різноманітність систем, технологій було зведено до декількох базових моделей освітнього середовища. На основі співвідношення таких параметрів, як "свобода – залежність" і "активність – пасивність" (В. І. Панов і В. А. Ясвін) виділяють наступні типи освітнього середовища: "догматичне" (залежність і пасивність), "безтурботне" (пасивність і свобода), "кар'єрне" (активність і залежність), "творче" (свобода і активність). Оптимальним середовищем для розвитку обдарованості в нашому дослідженні було "творче", або розвивальне, середовище, яке формує особистість, що характеризується активністю освоєння і перетворення навколишнього світу, відвертістю і свободою своїх суджень і вчинків, високою самооцінкою. Творче освітнє середовище – єдине, здатне забезпечити особистісний саморозвиток обдарованих учнів. Основні принципи побудови програм навчання обдарованих учнів ми звели до таких: глобальний характер тем і проблем для вивчення; міжпредметність змісту; інтеграція тем і проблем при вивченні; висока насиченість змісту навчання; відкритий характер проблем і питань для вивчення; активні методи навчання; спрямованість на розвиток творчого, критичного та логічного мислення, здатності до вирішення

проблем; спільне рішення проблем і дослідницьких завдань учнями; самостійність навчання; забезпечення умов для особистісного зростання.

Методологічні основи розвивальної освіти обдарованої молоді були розглянуті в соціальному, дидактичному і психологічному планах (В. П. Лебедева, В. А. Орлов, В. І. Панов). Так, у *соціальному відношенні* розвивальна освіта мала варіативний і розвивальний характер. Варіативність передбачає можливість вибору певного типу, виду, форми навчання відповідно до наявного соціального запиту. Розвивальний характер освітнього процесу припускав можливість вибору додаткових навчальних курсів понад встановлені стандартом навчальні програми (В. А. Рубцов). Вирішальним фактором у забезпеченні ефективного функціонування соціального компонента творчого освітнього середовища стало підвищення якості професійної підготовки педагогів у сфері практичної психології, в першу чергу, психології педагогічного спілкування (за Л. В. Поповою). Водночас у *дидактичному відношенні* розвивальна освіта несла особистісно орієнтовану, гуманістичну спрямованість. Знання-уміння-навички перетворювалися з мети навчання на розвивальний засіб (Джон Лекко, В. В. Рубцов, В. В. Серіков). У *психологічному відношенні* розвивальна освіта забезпечувала формування як в учня, так і у викладача здатності бути суб'єктом свого розвитку в системі "учень – викладач". Така система функціонувала на основі суб'єкт-суб'єктного типу взаємодії, коли кожен її учень ставав умовою і наслідком розвитку іншого (В. П. Лебедева, В. А. Орлов, В. І. Панов).

Отже, особистісно орієнтована професійна діяльність викладача в професійно-технічному навчальному закладі, спрямована на розвиток обдарованої молоді включає:

1) вивчення особистісних характеристик учнів (цінності і життєві плани молоді; ступінь прийняття ним ПТНЗ і навчальної діяльності; сформованість особистісних функцій вибірковості, самооцінки, відповідальності, вольової особистісної саморегуляції, спілкування в колективі, самостійності та ін. відповідно до вікових норм);

2) вміння викладача "діагностувати" обдарованість. Диференціація учнів за типом і видом обдарованості, за типом інтелектуальних і творчих інтересів, у якій учень реалізує себе в навчальній діяльності, у позаурочних соціально корисних захопленнях – мистецтво, спорт, техніка та ін. сферах додаткової освіти; в демонстративно-розважальному проведенні часу, в девіантній поведінці; виділення типологічних груп учнів;

3) постановка цілей особистісно розвивального педагогічного процесу з урахуванням вікових норм розвитку, типу особистісних проблем, типологічної групи учнів, що переважає в групі, диференціація цілей (для досліджуваного предмета, для групи, для типологічної групи, для окремих учнів);

4) проектування для конкретного учня ситуації навчальної діяльності або позанавчального спілкування, яке б спонукало його до прояву особистісних функцій вибірковості, рефлексії, самостійності і відповідальних рішень з проблем, що стосуються його життєвого статусу та ін., реалізація логіки ситуацій; ревізія негативного мотиву, прийняття нових намірів, педагогічна підтримка учня в його позитивних устремліннях і у відносинах з учнівським співтовариством;

5) визначення найбільш ефективних джерел особистісного (ціннісного) досвіду для учнів з різним особистісним потенціалом. Серед таких джерел досвіду для учнів можуть виступати колізії вікового розвитку, проблеми соціалізації в сім'ї, в учнівському співтоваристві, в спілкуванні з педагогами, домагання на більш високі навчальні досягнення та ін.;

6) знаходження оптимальних способів звернення до особистісної сфери обдарованої молоді (безпосереднє звернення-підтримка, "підказка", рефлексивна інформація; опосередковане звернення – особистісно-смісловий діалог, контекстна ситуація, спільна переоцінка досвіду поведінки);

7) вивчення специфіки переживання учнями їхніх особистісних колізій – фрустрації мотивів, вербалізація власних "криз", переживання рольових конфліктів;

8) застосування техніки діалогу – від діалогу за формою (форма спілкування), до діалогу за змістом (ділове співробітництво) і до особистісно-сміслового діалогу (про життя і його цінності);

9) знаходження оптимальних для різних груп учнів способів самореалізації, використання командно-рольової форми спілкування як найбільш оптимальної для молоді форми їх особистісної самореалізації;

10) цілеспрямоване формування у вихованців уявлення про цінності (сенси) навчальної діяльності. З цієї метою викладач чітко визначає потенційні і конкретні цілі навчання свого предмета, рефлексує суть своєї освітньої технології (базові елементи досліджуваного, рівні засвоєння, процедури, що забезпечують кожний з рівнів), зв'язок досліджуваного з актуальним життям учнів. Нарешті, викладачу необхідно представити і себе самого в очах учнів, свій стиль, "імідж", ефективність впливу на особистість.

Становлення педагогічної діяльності, що відповідає зазначеним вище критеріальним характеристикам, передбачає і створення в ПТНЗ системи управління, яка була б орієнтована на особистісно розвивальну модель освіти. Щоб реалізувати таку систему, керівнику (директору) професійно-технічного навчального закладу необхідно: освоїти і навчитися застосовувати на практиці критерії та інструментарій оцінки якості освітньої діяльності викладачів "за результатом і за процесом"; сформулювати в ПТНЗ колективного педагогічного суб'єкта-носія особистісно розвивальної педагогічної діяльності; послідовно проводити політику особистісно орієнтованих педагогічних інновацій в цілях, змісті та технологіях навчання; створювати і реалізовувати цільові програми методико-кваліфікаційного розвитку викладачів і оцінювати результати виконання цих програм; розвивати в ПТНЗ ефективні методичні структури – проблемні лабораторії, кафедри і тощо, виростити в колективі творчу команду, в якій би викладач був затребуваний як особистість, зробити управління ПТНЗ відкритим, гласним, ясно і чітко викласти викладачем критерії, за якими оцінюється якість їхньої праці, зробити їх співучасниками педагогічного аналізу та контролю; забезпечити управлінську підтримку авторських педагогічних систем викладачів, домогтися пропорційності та узгодженості розвитку всіх підсистем ПТНЗ, адекватно оцінювати її досягнення на тлі найближчого професійного оточення і в загальнодержавному масштабі, безперервно здійснювати власний професійний саморозвиток у напрямку оволодіння теорією і практикою освіти, орієнтований на розвиток обдарованої особистості.

Література

1. Абдуллина О. А. *Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего образования (Для педагогических специальностей высших учебных заведений)* / О. А. Абдуллина. – М. : Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Архангельский С. И. *Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы* / С. И. Архангельский. – М. : Высш. шк., 1980. – 368 с.
3. Бабанский Ю. К. *Оптимизация процесса обучения. Общедидактический аспект* / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1977. – 254 с.
4. Бабаева Ю. Д. *Проблемы диагностики интеллектуальной и социальной одаренности* / Ю. Д. Бабаева, О. Ю. Щербакова // Ежегодник Российского психологического общества. – 1995. – Т. 1. – Вып. 2. – С. 79–86.
5. Гильбух Ю. З. *Феномен умственной одаренности* / Ю. З. Гильбух, О. Н. Гарнец, С. Л. Коробко // Вопросы психологии. – 1990. – № 2. – С. 283–297.
6. Матюшкин А. М. *Концепция творческой одаренности* / А. М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 29–34.
7. Шаталов В. Ф. *Учить всех, учить каждого* / В. Ф. Шаталов // Педагогический поиск. – М. : Педагогика, 1990. – С. 143–210.